

Udział biegłego psychologa w przesłuchaniu świadka w świetle polskiego prawa karnego

Participation of an expert psychologist in the interrogation of a witness in the light of Polish criminal law

Agata Orzechowska¹, Krzysztof Eichstaedt², Piotr Gałęcki¹

¹ Uniwersytet Medyczny w Łodzi, Klinika Psychiatrii Dorosłych

² Sąd Apelacyjny w Łodzi, II Wydział Karny

Summary

In the Polish penalty procedure, the witness is an important source of evidence. The court assesses his credibility in the light of the free assessment of evidence directives' principles (Article 7 of the Code of Criminal Procedure – CCP). In a situation where there is doubt about the mental state of the witness, his mental development condition, his ability to perceive or recreate perceptions, the court or the prosecutor, according to the content of Article 192 § 2 of the CCP, may order an interrogation of a witness with the participation of, among others, expert psychologist. This may take place, for example, in case of a witness with mental disorders or a witness in old age.

Opinions drawn up by an expert psychologists are also very helpful in the process of assessing the credibility of the witness's testimony, especially in interrogation of a witness under the age of 15 (Article 185a and b of the CCP). The psychologist may also take part in interrogation of a witness in cases related to offenses specified in Article 197–199 of the CC (Article 185c § 3 of the CCP). The presence of an expert psychologist in the courtroom or in a place specifically designated by the procedural authorities, is conditioned by the disclosure of circumstances justifying the suspicion of the existence of factors that disrupt or exclude the ability to perceive, remember and reproduce observations and reporting facts. These circumstances are not always the real doubts concerning the mental state of the witness, and the role of an expert psychologist in these tasks is often not fully used.

Słowa kluczowe: biegły psycholog, świadek, przesłuchanie

Key words: expert psychologist, witness, interrogation

Wprowadzenie

Psychologia sądowa to subdyscyplina psychologii stosowanej zajmująca się zbieraniem, badaniem i przedstawianiem dowodów do celów sądowych. Przedmiotem zainteresowania psychologa sądowego, określanego biegłym sądowym z zakresu psychologii, jest osoba uczestnicząca w stadium postępowania przygotowawczego lub sądowego jako: (a) podejrzany lub oskarżony o czyn zabroniony; (b) pokrzywdzony przestępstwem będący jednocześnie świadkiem czynu zabronionego; (c) świadek czynu zabronionego.

Wiedzę psychologiczną od początku XIX wieku wykorzystywali niemieccy prawnicy w sprawach karnych, poszukując zależności między wartością zeznań a cechami indywidualnymi przesłuchiwanym osób. Psychologowie pojawili się na salach sądowych pod koniec XIX stulecia, przedstawiając badania nad zależnością wiarygodności zeznań od psychicznych cech świadków [1, 2].

Zależność między wartością materiału dowodowego uzyskanego w wyniku przesłuchania a sposobem prowadzenia czynności procesowej została dostrzeżona w XX wieku, który przyniósł szersze spojrzenie na problematykę zeznań. Humanizacja prawa i dynamiczny rozwój psychologii ugruntowały znaczenie tej dyscypliny nauki w rozwiązywaniu prawnych problemów. Do chwili obecnej ma ona wpływ na kształtowanie się regulacji prawnych oraz stan wiedzy psychologicznej w zakresie pracy biegłych z tej dziedziny nauki [1, 2]. Możliwość przesłuchania świadka z udziałem psychologa przewiduje także m.in. niemiecka procedura karna [3, 4]. Warto także wspomnieć o Child Advocacy Center, które jest związane ze składaniem zeznań przez dzieci w Stanach Zjednoczonych, a powstało w celu pomocy małoletnim ofiarom wykorzystywania seksualnego i fizycznego znęcania się. Celem utworzonego w USA centrum jest stworzenie i rozbudowa systemu wykrywania nadużyć wobec dzieci oraz zapewnienie, aby przesłuchanie dziecka odbyło się w przyjaznych warunkach i zostało przeprowadzone przez osoby, które mają do tego niezbędne przygotowanie. Dużą rolę do odegrania mają w trakcie takiego przesłuchania psychologowie [5].

Przedmiotem opinii psychologicznej w sprawach karnych może być m.in. analiza zeznań świadków pod kątem ich wartości dowodowej [2, 6]. Rola psychologa w postępowaniu karnym w związku z udziałem w przesłuchaniu sprowadza się wówczas do:

- (1) przesłuchania świadka z udziałem psychologa niezależnie od wieku świadka i czynu zarzucanego (art. 192 § 2);
- (2) przesłuchania pokrzywdzonego w wieku poniżej 15 lat (art. 185a k.p.k.);
- (3) przesłuchania świadka w wieku poniżej 15 lat (art. 185b k.p.k.);
- (4) przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka, w sprawach o przestępstwa:
 - a) zgwałcenia i wymuszenia czynności seksualnej;
 - b) seksualnego wykorzystania niepoczytalności lub bezradności;
 - c) seksualnego wykorzystania zależności (art. 185c k.p.k.) [7].

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie na potrzebę wzajemnego poznania swych kompetencji i oczekiwań przez organy procesowe i biegłego psychologa oraz

określenie możliwości i ograniczeń ekspertyz wydawanych w sprawach karnych w odniesieniu do psychologicznej oceny osoby świadka.

Przesłanki przesłuchania świadka z udziałem biegłego psychologa w trybie art. 192 § 2 k.p.k.

Przesłuchanie świadka w obecności biegłego lekarza lub biegłego psychologa w trybie przepisu art. 192 § 2 k.p.k. nie jest uzależnione od wieku świadka. Aby jednak uprawniony organ procesowy, którym na etapie postępowania przygotowawczego jest prokurator, a na etapie postępowania sądowego sąd, mógł zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, muszą zostać spełnione następujące przesłanki:

- (1) osoba przesłuchiwana ma status świadka;
- (2) zachodzą wątpliwości co stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń [7].

Przesłuchanie w obecności biegłego lekarza lub biegłego psychologa jest warunkowane wystąpieniem jednej z trzech wątpliwości, o których mowa powyżej [8].

Znamienne jest to, że świadek nie może się sprzeciwić czynności przesłuchania z udziałem biegłego lekarza lub psychologa. Może jednak nie wyrazić zgody na poddanie go badaniu psychologicznemu (art. 192 § 4 k.p.k.). Nie przesłuchuje się jednak świadka w obecności biegłego lekarza lub psychologa, jeżeli osoba ta odmówiła zeznań lub została od nich zwolniona na podstawie art. 182 § 1 i 2 k.p.k. lub art. 185 k.p.k. (art. 192 § 3 k.p.k.) [7].

Warto pamiętać, że świadek może zostać poddany badaniu psychologicznemu wyłącznie za jego zgodą (art. 192 § 2 k.p.k.). Innymi słowy, brak zgody świadka na poddanie go badaniu psychologicznemu powodować będzie, że rola biegłego psychologa ograniczy się tylko do udziału w przesłuchaniu świadka i na podstawie spostrzeżeń z samego przesłuchania oraz opierając się na materiale dowodowym zgromadzonym w danej sprawie, wyda on opinię psychologiczną. Przy dopuszczaniu zarówno przez prokuratora, jak i przez sąd dowodu z przesłuchania świadka z udziałem biegłego psychologa bardzo często dochodzi do błędu polegającego na tym, że biegły bierze jedynie udział w przesłuchaniu świadka i na tej podstawie, przy uwzględnieniu materiału dowodowego zgromadzonego w sprawie, wydaje opinię, podczas gdy niewątpliwie wydanie opinii, oczywiście gdy świadek się temu nie sprzeciwi, powinno poprzedzić badanie psychologiczne świadka.

Zakres pracy biegłego psychologa określa zawsze sąd lub prokurator, formułując tezy dowodowe, na które ekspert zobowiązany jest odpowiedzieć w swojej opinii. Zadaniem biegłego psychologa jest wówczas sporządzenie opinii wraz z uzasadnieniem i wnioskami końcowymi stanowiącymi odpowiedź na przedstawione przez zleceniodawcę pytania [6, 7].

W sprawach karnych przedmiotem opinii psychologicznej jest najczęściej analiza zeznań świadków pod kątem ich wartości dowodowej. Reguluje to wspomniany wcześniej przepis – art. 192 § 2 k.p.k. Przepis ten jednak nie zawiera i nie może zawierać ka-

talogu objawów i stanów zakłócających zdolność świadka do składania zeznań, których istnienie skutkować będzie powołaniem biegłych, dlatego w praktyce dochodzi często do powoływania biegłych także w przypadkach, gdy nie ma takiej konieczności [9].

Sam fakt leczenia psychiatrycznego świadka nie może automatycznie przesądzać o niewiarygodności jego zeznań, zwłaszcza w sytuacji, w której w czasie przeprowadzonych w toku postępowania przygotowawczego i sądowego badań psychiatryczno-psychologicznych nie stwierdzono u świadka występowania tych chorób, które były przyczyną przeprowadzenia leczenia szpitalnego, a ponadto wtedy, gdy opinia biegłych nie stwarza podstaw do zakwestionowania zeznań świadka.

Stwierdzenie u świadka określonych nieprawidłowości psychicznych czy uzależnień nie prowadzi automatycznie do zdyskredytowania wartości dowodowej zeznań takiego świadka. Dowód z zeznań takiego świadka podlega takim samym regułom oceny jak każdy dowód w sprawie, a wartości nabiera bądź ją traci w zależności od tego, w jakiej logicznej relacji pozostaje w stosunku do innych dowodów [9].

Zdefiniowanie wątpliwości dotyczących stanu psychicznego świadka jako rzeczowych i wynikających z konkretnych faktów może się wiązać z pewnymi problemami. Bardzo często biegli powoływani są przez organ procesowy wtedy, gdy przesłuchane w charakterze świadków mają zostać osoby w podeszłym wieku. Sprawność funkcji poznawczych obniża się stopniowo wraz z wiekiem, jednak nie oznacza to, że u wszystkich osób w wieku podeszłym są one na poziomie, który wyłącza zdolność odtwarzania spostrzeżeń i relacjonowania faktów. Jeżeli osoby te nie znajdują się w stanie zakłócającym lub wyłączającym zdolność przedstawiania faktów, przesłuchiwanie z udziałem biegłego nie jest konieczne [9, 10].

Podobnie dzieje się w przypadku konieczności uczestniczenia przez biegłego psychologa przy przesłuchaniu w charakterze świadka osoby w wieku do lat 18 (pomijamy w tym miejscu wynikający z art. 185a i b k.p.k. obowiązek przesłuchania w obecności psychologa pokrzywdzonego oraz świadka, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, a także przesłuchanie pokrzywdzonego w charakterze świadka w trybie art. 185c k.p.k.) [7].

Artykuł 192 § 2 k.p.k. nie utożsamia wątpliwości dotyczących możliwości spostrzegania i odtwarzania spostrzeżeń z wiekiem świadka. Oczywiście nie można wykluczyć, że taka potrzeba zaistnieje z różnych powodów. Jeżeli jednak mamy informacje o tym, że świadek w wieku 16 lat, który uczęszcza do szkoły niebędącej szkołą dla osób niepełnosprawnych intelektualnie, nie przeżył urazów głowy z utratą przytomności, nie ma poważnych problemów zdrowotnych natury somatycznej czy też psychicznej, może on złożyć wartościowe zeznania i udział biegłego psychologa w jego przesłuchaniu jest zbędny. Zdarza się wszakże, że organy procesowe powołują biegłego w takich sprawach niejako „na wszelki wypadek”. Wyrok Sądu Najwyższego [11] nie pozostawia w tym zakresie wątpliwości: „powołanie biegłych nie może stanowić reguły przy przesłuchaniach osób nieletnich, zwłaszcza jeżeli zeznania tych osób nie budzą w przeważającej części wątpliwości w świetle ustalonych bezspornie okoliczności sprawy” [9, s. 21].

W wielu sprawach zachodzi konieczność przesłuchania w charakterze świadków osób, które nadużywają lub są uzależnione od substancji psychoaktywnych. Ponieważ

część z tych osób jest uzależniona od substancji odurzających, już na etapie postępowania przygotowawczego prokuratorzy decydują się przesłuchiwać te osoby z udziałem biegłego psychologa. Z punktu widzenia psychologicznego uzależnienie nie jest wystarczającą podstawą do uznania, że zachodzą wątpliwości co do stanu psychicznego świadka oraz zdolności postrzegania i odtwarzania spostrzeżeń. Każdy taki przypadek należy oceniać indywidualnie, uzyskać informacje co do stopnia uzależnienia, stanu w chwili składania zeznań, przy dodatkowej opinii lekarza psychiatry występującego w roli biegłego, który oceni możliwość składania przez świadka zeznań w danym dniu. Przyjmuje się, że jedynie zespół abstynencyjny lub inne objawy psychopatologiczne będące skutkiem zażywania środków psychoaktywnych mogą stanowić przesłankę do przesłuchiwania go z udziałem biegłego [9, 12].

Często biegli powoływani są w sytuacjach, gdy pokrzywdzeni prezentują silny emocjonalny stosunek do sprawy, do osoby sprawcy, zwłaszcza w sprawach, gdzie występują konflikty rodzinne. Sam emocjonalny sposób składania zeznań przez świadka, wiążący się np. z istotą konfliktu rodzinnego, który zaowocował postępowaniem karnym, nie zawsze uzasadnia wystąpienie wątpliwości co do stanu psychicznego świadka ani innych zawartych w art. 192 § 2 k.p.k. przesłanek faktycznych dających sądowi możliwość zarządzenia przesłuchania świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa.

Kolejną okolicznością budzącą wątpliwość dotyczącą zasadności powołania biegłego psychologa jest konieczność uczestniczenia w przesłuchaniu świadka z powodu składania przez niego odmiennych zeznań. Przyczyny takiego zachowania mogą być różne i jeśli ich źródłem nie są zakłócenia czynności psychicznych, brak jest podstaw do powołania psychologa. Zdarza się, że organy procesowe, zwłaszcza sądy, powołują biegłych w sprawach, które toczą się już od kilku lat, świadkowie po upływie długiego czasu składają odmiennie zeznania i w związku z tym utrudniona jest ocena materiału dowodowego. Dodatkowo na treść zeznań wpływa poziom odczuwanego przez świadka stresu, co może wpływać na modyfikowanie przez niego zeznań, wynikające z reprodukcji śladu pamięciowego pod wpływem lęku [9].

W piśmiennictwie z tego zakresu podnosi się, że aby ograniczyć liczbę przesłuchań świadków w obecności psychologa tylko do niezbędnych sytuacji, byłoby zasadne, aby organ procesowy konsultował potrzebę przesłuchania świadka w obecności biegłego psychologa [13]. Ponadto jeśli sąd podejmie decyzję o przesłuchaniu świadka w obecności psychologa, to polska procedura karna wymaga obecności biegłego przy całym jego przesłuchaniu, a nie tylko jego fragmencie. Biegły psycholog uczestniczący w przesłuchaniu świadka nie tylko obserwuje przebieg przesłuchania, ale ma też prawo zadawać pytania dotyczące kwestii istotnych dla wykonywania zadania biegłego [6].

Przesłanki przesłuchania z udziałem psychologa pokrzywdzonego w wieku poniżej 15 lat (art. 185a k.p.k.)

Kodeks postępowania karnego [7] wśród procesowych przesłanek przesłuchania pokrzywdzonego z udziałem psychologa wymienia:

- (1) pokrzywdzony w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat;
- (2) prowadzone postępowanie karne dotyczy przestępstwa popełnionego z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określonego w rozdziałach XXIII (przestępstwa przeciwko wolności), XXV (przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności) i XXVI (przestępstwa przeciwko rodzinie) Kodeksu karnego;
- (3) zeznania pokrzywdzonego jednym z wymienionych powyżej przestępstw mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy (np. zeznania pokrzywdzonego powinny doprowadzić do ustalenia sprawcy czynu zabronionego oraz okoliczności jego popełnienia).

W sprawach o przestępstwa wymienione powyżej nieletniego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat, przesłuchuje się w tym samym trybie co pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył jeszcze 15 lat, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na stan psychiczny świadka (art. 185a § 4 k.p.k.). Niewątpliwie w tej sytuacji decydujące znaczenie ma opinia biegłego psychologa. Warto podkreślić, że obawa, o której mowa powyżej, musi być uzasadniona, a zatem realna, a nie tylko hipotetyczna.

Przesłuchanie, niezależnie od etapu postępowania, przeprowadza zawsze sąd. Tę czynność dowodową sądu na etapie postępowania przygotowawczego przeprowadza na posiedzeniu, w składzie jednego sędziego, sąd właściwy do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji (art. 329 k.p.k.). Przesłuchanie takie przeprowadza się w obecności biegłego psychologa, co oznacza, że nieobecność psychologa podczas przesłuchania tamuje przeprowadzenie tej czynności przez sąd. Podczas przesłuchania może być obecny prokurator, obrońca oraz pełnomocnik pokrzywdzonego, a także osoba wymieniona w art. 51 § 2 k.p.k. (osoba najbliższa lub osoba, na której utrzymaniu pozostaje pokrzywdzony), ewentualnie osoba pełnoletnia wskazana przez pokrzywdzonego (art. 185a § 2 k.p.k.). Nieobecność tych osób podczas przesłuchania nie stanowi jednak przeszkody w przeprowadzeniu przez sąd przesłuchania świadka, pod warunkiem że zostali oni prawidłowo powiadomieni o terminie i miejscu jego przesłuchania [6, 7].

Zasadą jest jednorazowe przesłuchanie świadka przez sąd. Od zasady tej k.p.k. przewiduje dwa wyjątki:

- (1) gdy wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania;
- (2) ponownego przesłuchania żąda oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania.

Aby ograniczyć liczbę przesłuchań, ustawodawca w art. 185a § 2 *in fine* k.p.k. wprowadził obowiązek ustanowienia obrońcy z urzędu dla podejrzanego (oskarżonego), który nie posiada obrońcy z wyboru, a zachodzi konieczność przesłuchania świadka w trybie art. 185a k.p.k. Trzeba tu zaznaczyć, że obrońcę z urzędu można ustanowić dla podejrzanego, a zatem gdy sprawa jest na wstępnym etapie, np. zgłoszono zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa i zajdzie konieczność przesłuchania świadka w trybie art. 185a k.p.k., jeszcze przed postawieniem komukolwiek zarzutu popełnienia przestępstwa, i może dojść do sytuacji ponownego przesłuchania świadka.

W tym stanie rzeczy należy postulować, aby do procesowego przesłuchania świadka w trybie przepisu art. 185a k.p.k. dochodziło wówczas, gdy w sprawie występuje już podejrzany, dla którego – jeżeli nie ma obrońcy z wyboru – można ustanowić obrońcę z urzędu [7, 14].

W judykaturze podnosi się, że podejrzany (oskarżony), który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania dziecka w trybie art. 185a k.p.k., może zasadnie domagać się ponowienia takiego przesłuchania, ale tylko pod warunkiem, że ponowne przesłuchanie nie tylko jest możliwe, biorąc pod uwagę aktualny stan zdrowia psychicznego małoletniego, ale ponadto że owo przesłuchanie nie będzie miało realnie negatywnego wpływu na jego aktualny stan psychiczny [15]. Stanowisko wyrażone przez Sąd Najwyższy spotkało się w piśmiennictwie z krytycznym odbiorem, albowiem wyrażony pogląd klóci się z wykładnią gramatyczną przepisu art. 185a k.p.k. [16]. W naszej ocenie, mając na uwadze dobro nadrzędne, jakim jest przede wszystkim dobro dziecka, pogląd Sądu Najwyższego zasługuje na aprobatę.

Przesłuchanie przeprowadzone w trybie art. 185a–c k.p.k. utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk (art. 147 § 2a k.p.k.) [6, 14].

Przesłanki dla przesłuchania świadka w wieku poniżej 15 lat (art. 185b k.p.k.)

Przesłuchanie świadka w wieku poniżej 15 lat przez sąd z udziałem psychologa następuje w przypadku, gdy kumulatywnie spełnione zostaną następujące przesłanki:

- (1) świadek w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat;
- (2) prowadzone postępowanie karne dotyczy przestępstwa popełnionego z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określonego w rozdziałach XXV (przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności) i XXVI (przestępstwa przeciwko rodzinie) Kodeksu karnego;
- (3) zeznania świadka mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy [7].

W sprawach o przestępstwa wymienione powyżej małoletniego świadka, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat, przesłuchuje się z użyciem urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z bezpośrednim przekazaniem obrazu i dźwięku, jeżeli tylko zachodzi uzasadniona obawa (a zatem realna, a nie hipotetyczna), że bezpośrednia obecność podejrzanego (oskarżonego) przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania świadka lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny (art. 185b § 2 k.p.k.). Przesłuchanie, o którym mowa, odbywa się według tych samych reguł co przesłuchanie pokrzywdzonego w wieku poniżej 15 lat. Omawianych trybów przesłuchania nie stosuje się do świadka współdziałającego w popełnieniu czynu zabronionego lub świadka, którego czyn pozostaje w związku z czynem, o który toczy się postępowanie (art. 185b § 3 k.p.k.) [7].

Nadrzędnym celem stosowania regulacji prawnej zawartej w art. 185a i b k.p.k. jest – poza oceną osoby świadka i jego zeznań – ograniczenie do niezbędnego minimum niekorzystnego wpływu czynności związanej z udziałem nieletniego w postępowaniu karnym oraz pomoc sądowi w nawiązaniu budzącej zaufanie relacji z nieletnim, a także pomoc w formułowaniu treści pytań i wyjaśnień w sposób dla niego zrozumiały [6, 17].

Przesłuchanie pokrzywdzonego w charakterze świadka z udziałem biegłego psychologa (art. 185c k.p.k.)

W sprawach o przestępstwa: (a) zgwałcenia i wymuszenia czynności seksualnej; (b) seksualnego wykorzystania niepoczytalności lub bezradności; (c) seksualnego wykorzystania zależności, przesłuchanie pokrzywdzonego, który jest pełnoletni, może zostać przeprowadzone z udziałem biegłego psychologa. Na wniosek pokrzywdzonego należy jednak zapewnić, aby biegły psycholog był tej samej płci co pokrzywdzony przestępstwem (art. 185c § 4 k.p.k.).

Na etapie postępowania przygotowawczego sąd właściwy do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji przesłuchuje osoby, o których mowa w art. 185a–c k.p.k. na wniosek prokuratora prowadzącego lub nadzorującego prowadzone postępowanie przygotowawcze, a ponadto także należy uznać za dopuszczalne przeprowadzenie takiego dowodu na wniosek podejrzanego i jego obrońcy oraz pokrzywdzonego i jego pełnomocnika, gdyż zgodnie z przepisem art. 315 § 1 k.p.k. podejrzany i jego obrońca oraz pokrzywdzony i jego pełnomocnik mogą składać wnioski o dokonanie czynności śledztwa (co do dochodzenia zobacz art. 325a § 2 k.p.k.) [6, 7].

Oczekiwania organu procesowego wobec biegłego psychologa

Zadaniem biegłego psychologa, w którego obecności odbyło się przesłuchanie, jest przede wszystkim udzielenie odpowiedzi na następujące pytania:

- (1) Czy zaburzona jest zdolność postrzegania przez świadka przebiegu zdarzenia?
- (2) Czy u świadka zaburzony jest proces odtwarzania przez niego postrzeżeń, a jeżeli tak, to jaki to może mieć wpływ na kształtowanie rzeczywistości przez świadka podczas składania zeznań?
- (3) Czy u świadka występuje tendencja do konfabulacji?
- (4) Czy świadek, składając zeznania, pozostaje pod wpływem osób trzecich i ewentualnie których [2, 6]?

Bardzo istotne jest zwłaszcza to, aby sporządzona opinia psychologiczna była opinią pełną, jasną oraz wewnętrznie niesprzeczną. Opinię sporządzoną przez biegłego, w tym także biegłego psychologa, uznaje się za niepełną, jeżeli nie zawiera odpowiedzi na wszystkie pytania, jakie zostały zadane biegłemu przez uprawniony organ procesowy. Aby sporządzona opinia mogła być uznana za pełną, musi w swoim wywodzie wskazywać na przeprowadzone badania oraz metody badawcze stosowane przez biegłego. Tylko tak sporządzona opinia umożliwia jej rzetelną ocenę przez uprawniony organ procesowy. Ograniczenie się przez biegłego w opinii tylko do sformułowania wniosków końcowych stanowiących odpowiedź na zadane biegłemu pytania sprawia, że organ procesowy pozbawiony jest realnej możliwości oceny takiej opinii, ponieważ nie przedstawia ona toku oraz rozumowania biegłego, który doprowadził go do sformułowania wniosków końcowych. W orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się, że pominięcie dowodów mających znaczenie dla opracowania opinii powoduje, że opinia taka jest niepełna, tzn. nie uwzględnia wszystkich okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia konkretnej kwestii [18].

W orzecznictwie przyjmuje się, że z niejasną opinią mamy do czynienia wówczas, jeżeli jej sformułowania nie pozwalają na zrozumienie wyrażonych w niej ocen i poglądów, a także sposobu dochodzenia do nich, albo jeżeli zawiera wewnętrzne sprzeczności oraz posługuje się nielogicznymi argumentami [19]. Wewnętrzna sprzeczność opinii natomiast występuje wtedy, gdy zachodzi sprzeczność między wnioskami końcowymi opinii a jej treścią, to jest gdy treść opinii z zastosowaniem zasad logicznego myślenia w żadnym wypadku nie mogłaby doprowadzić do jej wniosków końcowych [6].

Odnosząc się do oczekiwań dotyczących sporządzenia opinii przez biegłego psychologa, zakłada się, że zgodnie z treścią art. 200 § 2 k.p.k. [7] powinna ona zawierać:

- (1) imię, nazwisko, stopień i tytuł naukowy, specjalność i stanowisko zawodowe biegłego;
- (2) imiona i nazwiska oraz pozostałe dane innych osób, które uczestniczyły w przeprowadzeniu ekspertyzy, ze wskazaniem czynności dokonanych przez każdą z nich;
- (3) w wypadku opinii instytucji – także pełną nazwę i siedzibę instytucji;
- (4) czas przeprowadzonych badań oraz datę wydania opinii;
- (5) sprawozdanie z przeprowadzonych czynności i spostrzeżeń oraz oparte na nich wnioski;
- (6) podpisy wszystkich biegłych, którzy uczestniczyli w wydaniu opinii.

W orzecznictwie zasadnie podnosi się, że organ procesowy nie może narzucić biegłemu określonej metody badawczej, albowiem decyzja co do doboru metod badawczych należy do biegłych i to oni decydują, jakimi metodami się posłużą w celu udzielenia odpowiedzi na pytanie postawione w postanowieniu organu procesowego [20]. Nie wystarczy, aby w opinii biegli przedstawili swoją ostateczną konkluzję, czyli wnioski końcowe, winni bowiem także wskazać drogę, która doprowadziła ich do odpowiedzi na postawione pytanie. Powinni zatem przedstawić opis metod i sposobów przeprowadzonych badań oraz ich wynik [21]. Nieujawnienie przez biegłego stosowanych przez niego metod badawczych pozostaje w sprzeczności z istotą dowodu z opinii biegłego, będącej wywoływaniem specjalistycznym, w którym biegły odwołuje się do swoich wiadomości specjalnych, wskazuje etapy wnioskowania (badanie, ustalone fakty), przedstawia przesłanki, którymi się kierował, wydając opinię (konceptje naukowe przyjęte do interpretacji ustalonych faktów). Brak wiedzy o stosowanych przez biegłego metodach badawczych nie pozwala na pełną weryfikację wyników jego pracy [22].

W praktyce najczęściej mankamenty sporządzonej opinii psychologicznej dotyczą następujących kwestii:

- (1) brak wykorzystania przez biegłego sporządzającego opinię całokształtu materiału dowodowego zgromadzonego w sprawie, który ma istotny wpływ na treść opinii;
- (2) używanie w treści opinii niezrozumiałej dla stron toczącego się postępowania terminologii, co może sprawić, że opinia stanie się niejasna (wydaje się, że w takiej sytuacji zasadne byłoby wyjaśnianie w treści opinii niezrozumiałej dla osób niebędących psychologami terminologii używanej przez biegłego);

- (3) brak wskazania w opinii wykorzystanych przez biegłego metod badawczych, których zastosowanie doprowadziło do sformułowania wniosków końcowych (wywód opinii musi prowadzić w logiczny sposób do treści wniosków końcowych);
- (4) brak wyjaśnienia w opinii, dlaczego nie zastosowano innych możliwych w danej sytuacji metod badawczych (przykładowo: nie zastosowano najnowszej metody badawczej, gdyż nie jest ona jeszcze w dostateczny sposób empirycznie sprawdzona pod względem wiarygodności);
- (5) niezbędna dokumentacja (np. medyczna lub psychologiczna) do wydania opinii jest gromadzona samodzielnie przez biegłego psychologa, podczas gdy powinna zostać dostarczona na żądanie biegłego przez organ procesowy;
- (6) sporządzona opinia zawiera ocenę poprawności znajdującej się już w aktach innej opinii, podczas gdy ocena wiarygodności opinii należy do organu procesowego [6].

Psychologiczna ocena zeznań wynikająca z roli biegłego psychologa

Przesłuchanie dziecka oraz osoby, u której występują wątpliwości co do jej stanu psychicznego, stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania postrzeżeń, należy obok konfrontacji do najtrudniejszych czynności procesowych. Wymaga ona od prowadzącego skrupulatnego przygotowania, dokładnego poznania przedmiotu toczącego się postępowania, aby w miarę precyzyjnie formułować pytania. Istotne jest także poznanie poziomu rozwoju dziecka czy też stanu zdrowia psychicznego świadka, aby adekwatnie do stopnia jego rozwoju lub stanu zdrowia formułować pytania. Polska procedura karna nie przewiduje limitu wieku dla świadka i świadkiem może być każdy, kto wykazuje zdolność do porozumiewania się i nawiązania kontaktu umożliwiającego zadawanie pytań i udzielanie odpowiedzi stanowiących relację z przebiegu zdarzenia, którego sprawa dotyczy. W tym stanie rzeczy bardzo istotną rolę w procesie przesłuchania dziecka, jak i osoby, w której przypadku występują wątpliwości co do jej stanu psychicznego, stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania postrzeżeń, mają do odegrania biegli psycholodzy. Nie tylko powinni być oni obecni podczas przesłuchania takiej osoby (asystując przy dokonaniu czynności przesłuchania), ale powinni także w takim przesłuchaniu brać aktywny udział [17].

Podczas przesłuchania psycholog pełni funkcję konsultanta, a zarazem jest pomocnikiem oraz stanowi profesjonalne wsparcie dla organu procesowego przeprowadzającego czynność przesłuchania. Jak już wcześniej wspomniano, biegły psycholog wprawdzie powinien aktywnie uczestniczyć w przesłuchaniu i może zadawać pytania, jednak nie może on zastępować organu procesowego w przeprowadzeniu samej czynności przesłuchania. Biegły psycholog nie tylko ma prawo, ale wręcz obowiązek zapoznać się przed przesłuchaniem z materiałem dowodowym zgromadzonym w sprawie. Niewątpliwie psycholog może być bardzo przydatny w początkowej fazie przesłuchania, kiedy dochodzi do nawiązania kontaktu między przesłuchującym a przesłuchiwanym. Psycholog może wskazać właściwą taktykę przesłuchania, udzie-

łać istotnych wskazówek, w jaki sposób formułować pytania. Rolą psychologa jest także stworzenie atmosfery sprzyjającej składaniu zeznań przez dziecko lub osoby, o których mowa w art. 192 § 2 k.p.k. Będzie on też bardzo przydatny przy wyjaśnianiu świadkowi niezrozumiałych dla niego kwestii [17].

W piśmiennictwie słusznie, naszym zdaniem, zwraca się uwagę, że podczas przesłuchania świadka w trybie art. 192 § 2 k.p.k. rolą biegłego biorącego udział w tym przesłuchaniu jest także czuwanie nad stanem zdrowia przesłuchiwanego i w razie takiej potrzeby biegły powinien wnioskować o przerwanie przesłuchania [17].

Kluczowym problemem w psychologii zeznań świadków jest ustalenie stopnia wiarygodności zeznań, rozpatrywanej nie tylko na podstawie analizy odpowiedzi świadków uzyskanych za pomocą określonej techniki pytań. Psychologiczna ocena osoby świadka wymaga analizy poznawczych oraz podmiotowych i osobowościowych uwarunkowań wiarygodności zeznań świadka. Psychologiczna ocena wiarygodności zeznań świadków dokonywana jest na podstawie analizy ich osobowości oraz motywacji wynikających z określonych sytuacji i układów, w jakich znajdował się świadek w stosunku do sprawcy czynu zabronionego w czasie dokonywania przez niego przestępstwa [17].

Przy psychologicznej analizie zeznań świadków tezy dowodowe nie ograniczają się jedynie do opisanego możliwości intelektualnych przesłuchiwanego osoby, zdiagnozowania jej zdolności w zakresie postrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń, określenia skłonności do kłamstwa czy też funkcjonowania społeczno-emocjonalnego. Obejmują one również zagadnienia związane z konsekwencjami przeżytej w wyniku przedmiotowego zdarzenia traumy oraz z możliwością udziału opiniowanej osoby w kolejnych czynnościach procesowych i warunkami, w jakich mogłyby one przebiegać [1].

Okoliczność psychologicznej oceny składanych zeznań powinna być zawsze rozpatrywana indywidualnie, a zachowanie człowieka w sytuacji składania zeznań można rozumieć jako uczestnictwo w sytuacji społecznej [2]. Należy podkreślić, że zadaniem psychologa powołanego na podstawie art. 192 § 2 jest przedstawienie, po przeprowadzeniu stosownych badań, opinii co do osobowości świadka, a w szczególności co do jego rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń, natomiast ocena wiarygodności zeznań takiego świadka należy wyłącznie do orzekającego w sprawie sądu. Ta ocena jest efektem procesu myślowego sędziego i wymaga podjęcia decyzji. Ocenianie jest integralną częścią poznania społecznego, czyli sposobu, w jaki ludzie myślą o sobie samych i świecie społecznym. W tym kontekście biegły psycholog staje się osobą, która posiadając specjalistyczną wiedzę w tym zakresie, może wskazać na pułapki oceniania i podejmowania decyzji oraz odwołać się do kryteriów wskaźników zeznań wiarygodnych. Psycholog „pomaga” sędziemu, oceniając, czy stan psychiczny świadka może wpływać na wiarygodność jego zeznań [17, 23]. Dlatego tak niezbędne jest badanie psychologiczne świadka, bowiem uczestniczenie psychologa w jego przesłuchaniu jest niewystarczające do spełnienia oczekiwań, jakie stawia przed biegłym organ procesowy [6, 10].

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele teorii definiujących kryteria oceny wiarygodności zeznań. Czerpią one ze źródeł psychologii kryminalistycznej, która

specjalizuje się m.in. w technikach przesłuchania i sposobach interpretacji składanych zeznań [24]. Znajomość tych teorii i odnoszących się do nich oznak wskazujących na zeznania wiarygodne nie powinna być jednak mitologizowana i przez to przeceniana. Wiedzę tę należy nadal traktować z dystansem i dużą ostrożnością, nie negując jej nieznaczej, ale przydatnej roli w postępowaniu karnym [23]. Z punktu widzenia psychologicznego nie jest możliwe uwzględnienie wszystkich czynników branych pod uwagę w ocenie zeznań świadków, co wynika ze złożoności funkcji poznawczych i osobowościowych człowieka. Psychologiczne wskaźniki kłamstwa i kłamania nie są wskaźnikami uniwersalnymi [23, 24].

Podsumowanie

Przepisy Kodeksu postępowania karnego nie regulują w sposób szczegółowy zagadnień związanych z udziałem biegłego psychologa w przesłuchaniu świadka. By jak najrzadziej pojawiały się wątpliwości w tej sferze, niezbędne jest poznanie przez sędziów i prokuratorów specyfiki pracy biegłego psychologa, zakresu kompetencji biegłego, sposobów weryfikacji wydawanych opinii. Od biegłych psychologów zaś należy wymagać gruntownej znajomości zagadnień prawnych niezbędnych dla opiniowania w sprawach karnych. Dopiero wówczas dowód z przesłuchania świadka i wydana na tej podstawie opinia sądowo-psychologiczna będą stanowić wartościowy dowód w procesie karnym.

Deklaracja: *Agata Orzechowska i Krzysztof Eichstaedt deklarują równorzędny udział w powstawaniu pracy.*

Praca przedstawia stan prawny na dzień 12.08.2019 r.

Piśmiennictwo

1. Budzyńska A. *Psycholog w roli biegłego sądowego*. Dziecko krzywdzone. 2007; 4(21): 1–7.
2. Gierowski J, Jaśkiewicz-Obydzińska T, Najda M. *Psychologia w postępowaniu karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer; 2010.
3. Woźniak Z. *Przesłuchanie dziecka w polskiej i niemieckiej praktyce sądowej*. Prokuratura i Prawo. 2010; 7–8: 116–132.
4. Girdwoyń P. *Zarys niemieckiego procesu karnego*. Białystok: Temida 2; 2006.
5. Bachera E, Chmielewska H. *Dziecko zeznaje – różne państwa, różne ujęcia*. Studia Prawnicze Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. 2016; 1(65): 155–156.
6. Eichstaedt K, Gałęcki P, Depko A. *Metodyka pracy biegłego psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych, nieletnich oraz wykroczeń*, wyd. 3. Warszawa: Wolters Kluwer; 2017.
7. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, tekst jednolity (Dz.U. z 2018 r., poz. 1987 ze zm.).
8. Augustyniak B, Eichstaedt K, Kurowski M, Świecki D. *Kodeks postępowania karnego*, t. 1, wyd. 4. Warszawa: Wolters Kluwer; 2018.

9. Paszek K, Pawelec K. *Udział biegłego psychologa w przesłuchaniu świadka*. Prokuratura. 2011; 4: 20–26.
10. Gierowski J. *Status biegłego psychologa w procesie sądowym*. Palestra. 1998; 42/9–10 (489–490): 24–32.
11. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 28 czerwca 2007 r., sygn. akt II KK 389/06.
12. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 28 kwietnia 2016 r., sygn. akt II KK 79/15, LEX nr 2044473.
13. Friedrich W. *Zakres badań psychologicznych przeprowadzanych w związku z przesłuchaniem w trybie art. 185a–185c k.p.k. na tle uwag ogólnych dotyczących przesłuchania świadków*. Przegląd Sądowy. 2019; 5: 57–72.
14. Paprzycki LK. *Problematyka psychiatryczna i psychologiczna w prawie i postępowaniu karnym: granice kompetencji biegłych i organów procesowych*. Chowania. 2011; 2: 99–130.
15. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 kwietnia 2018 r., sygn. akt III KK 362/17, Lex nr 2495928.
16. Rogoziński P. *Glosa do postanowienia SN z dnia 4 kwietnia 2018 r., III KK 362/17*. Orzecznictwo Sądów Polskich. 2019; 3: poz. 28.
17. Gruza E. *Psychologia sądowa dla prawników*. Warszawa: Wolters Kluwer; 2017.
18. Wyrok Sądu Najwyższego z 9.05.1988 r., sygn. akt II KR 96/88. OSNKW. 1988; 9–10: poz. 72.
19. Postanowienie Sądu Najwyższego z 1.09.1975 r., sygn. akt Z 24/75. OSNKW. 1975; 12: poz. 172.
20. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 20.02.2014 r., sygn. akt V KK 375/13. Krakowskie Zeszyty Sądowe. 2014; 6: poz. 45.
21. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13.10.1998 r., sygn. akt II KKN 225/96. Prokuratura i Prawo. 1999; 3: poz. 13.
22. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14.03.2017 r., sygn. akt III KK 375/16, opublikowany Legalis.
23. Gruza E. *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym. Problematyka kryminalistyczna*. Kraków: Wolters Kluwer; 2003.
24. Stanik J. *Psychologiczne problemy metod przesłuchań świadków*. Przegląd Psychologiczny. 2004; 47(2): 157–174.

Adres: Agata Orzechowska
 Klinika Psychiatrii Dorosłych
 Uniwersytetu Medycznego w Łodzi
 91-229 Łódź, ul. Aleksandrowska 159
 e-mail: agata.orzechowska@umed.lodz.pl

Otrzymano: 13.08.2019
 Zrecenzowano: 24.02.2020
 Otrzymano po poprawie: 2.03.2020
 Przyjęto do druku: 16.04.2020